

อิทธิบาท ๔

สมเด็จพระญาณสังวร สกลมหาปริณายก

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต
ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุกๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการ พระผู้มี
พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์
พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกาย
วาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้
ทรงเป็นพระภาควาที่เรากล่าวที่แปลทับศัพท์มาเป็นไทยว่าพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ซึ่งมีความหมายประการหนึ่งว่าผู้จำแนกแจกธรรมสั่ง
สอนประชาชน ดังที่ได้ทรงจำแนกธรรมะออกเป็นหมวดธรรม
ต่างๆ และที่ตรัสรวมเข้าเป็นหมวด**โพธิปักขิยธรรม** ซึ่งกำลัง
แสดงอยู่นี้ ได้แสดงมาแล้วในหมวดที่ ๑ คือ**สติปัฏฐาน ๔**
หมวดที่ ๒ คือ **สัมมัปปธาน ๔** วันนี้จะแสดงหมวดที่ ๓ คือ
อิทธิบาท ๔

คำว่า อิทธิบาท นั้น อิทธิเราแปลกันเป็นไทยอย่างหนึ่งว่า
ฤทธิ์ ดังที่มีแสดงไว้ในพุทธศาสนาเช่น อภิญญา ๖ วิชชา ๘ ซึ่งมี
ข้อ อิทธิวิธี การแสดงฤทธิ์ได้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องพระ
โมคคัลลานะเป็นเอตทัคคะ คือเป็นพระสาวกผู้เลิศในทางมีฤทธิ์
มาก

อีกอย่างหนึ่งคำว่า อิทธิ แปลว่าความสำเร็จ ความสำเร็จ
แห่งการปฏิบัติ ชั้นหนึ่งๆ ก็เป็นอิทธิอย่างหนึ่ง จนถึงเป็น
ความสำเร็จอย่างสูง คือสำเร็จความรู้ธรรมเห็นธรรม อันเป็นภูมิ
อริยชน จนถึงความตรัสรู้ อันเป็นความรู้สูงสุดในพุทธศาสนา ก็
เป็นอิทธิคือความสำเร็จ คำว่า บาท นั้นแปลตามศัพท์ว่า เหตุที่
ให้บรรลุถึง เหตุที่ให้ถึง อันได้แก่ปฏิบัติคือทางปฏิบัติ หรือ
มรรคคือทาง บาท แห่งอิทธิ ก็คือเหตุที่ให้บรรลุถึงความสำเร็จ
หรือบรรลุถึงฤทธิ์ ทางปฏิบัติมรรคคือทางแห่งฤทธิ์ หรือแห่ง
ความสำเร็จ

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอิทธิบาทไว้ ๔ ประการ คืออิทธิ
บาทอันประกอบด้วย ความประกอบความเพียรด้วยสมาธิ ที่มี

ฉันทะคือความพอใจยังให้บังเกิดขึ้น ข้อ ๑ อิทธิบาทอันประกอบด้วย ความประกอบความเพียรด้วยสมาธิ ที่มี**วิริยะ**คือความเพียรยังให้บังเกิดขึ้น ข้อ ๑ อิทธิบาท อันประกอบด้วย ความเพียรด้วยสมาธิที่มี**จิตตะ**ความเอาใจใส่ยังให้บังเกิดขึ้นข้อ ๑ อิทธิบาทอันประกอบด้วย ความประกอบความเพียรด้วยสมาธิ ที่มี**วิมังสา**ความใคร่ครวญไตร่ตรองยังให้บังเกิดขึ้นข้อ ๑ เป็นอิทธิบาท ๔ ประการ

เพราะฉะนั้น อิทธิบาททั้ง ๔ ที่มาพูดย่อๆ ว่า ได้แก่ ฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความเพียร จิตตะ ความเอาใจใส่ วิมังสา ความไตร่ตรองพิจารณา จึงเป็นการกล่าวอย่างย่อๆ

แต่เมื่อกกล่าวตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เอง ก็เป็นไปดั่งที่ได้ยกมาแสดงในเบื้องต้นนั้น คืออิทธิบาทนั้นมิใช่มีความสั้นๆ เพียง ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา แต่ว่าจะเป็นอิทธิบาทได้ต้องประกอบด้วย ความประกอบความเพียร มาจากคำบาลีว่า **ปธานะสังขาระ** หรือ ปธานสังขาร

คำว่า **ปธานะ** ก็คือ**สัมมัปปธาน ๔** อันเป็นหมวดที่ ๒ นั้น
สังขาระ คือสังขาร ก็ได้แก่สังขารคือความปรุงแต่ง ในที่นี้ใช้
แปลว่าความประกอบ เพราะความประกอบนั้นก็คือปรุงแต่ง
นั่นเอง อย่างเช่น ประกอบไม้ให้เป็นโต๊ะเป็นเก้าอี้ เป็นบ้านเป็น
เรือน ก็คือเอาของหลายๆ อย่างมาประกอบกันเข้า ก็มี
ความหมายตรงกับคำว่าความปรุงแต่ง ซึ่งมีความหมายว่าต้อง
มีหลายอย่างมาประกอบกันเข้า อย่างปรุงอาหารก็ต้องมีของ
หลายอย่าง มาต้มมาแกงปรุงเป็นอาหารขึ้น เพราะฉะนั้น คำว่า
ความประกอบหรือความปรุงแต่ง จึงมีความหมายเป็นอัน
เดียวกัน และออกมาจากคำเดียวกันว่า **สังขาร** หรือ สังขาระ
ความปรุงแต่งหรือความประกอบ ปธานสังขาร ก็คือประกอบ
ความเพียร อันได้แก่**สัมมัปปธาน ๔** ที่แสดงแล้ว

เพราะฉะนั้น คำว่าอิทธิบาทนั้นจึงรวม**สัมมัปปธาน ๔** เข้า
มาด้วย แต่ว่ามีขยายความออกไปว่า ความประกอบปธานะคือ
ความเพียรนั้น ประกอบด้วยสมาธิที่มี ฉันทะ วิริยะ จิตตะ
วิมังสา ยังให้บังเกิดขึ้น ก็คือ**ธรรมะทั้ง ๔** ข้อนี้ อันได้แก่**ฉันทะ**

วิริยะจิตตะวิมังสา ยังให้เกิดสมาธิขึ้น คือความตั้งใจมั่น ไม่กลับ
กลอกคลอนแคลน

สมาธิคือความตั้งใจมั่นนี้ที่ธรรมะทั้ง ๔ ข้อนั้นให้บังเกิดขึ้น
ก็ทำให้เกิดความประกอบความเพียร อันเป็นสัมมัตถานทั้ง ๔
ข้อนั้น เพราะฉะนั้นฉันทะวิริยะจิตตะวิมังสา จึงเป็นอธิปไตยคือ
เป็นใหญ่ อันจะนำให้เกิดสมาธิความตั้งใจมั่นเพื่อประกอบ
ความเพียร อันเป็นสัมมัตถานทั้ง ๔ นั้น เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะเป็น
ปฏิปทาความปฏิบัติหรือทางปฏิบัติ เป็นมรรคคือมรรคา คือทาง
แห่งอิทธิความสำเร็จ หรือแห่งฤทธิทั้งหลาย

ในหมวดสัมมัตถาน ๔ นั้นก็ได้มีเริ่มตรัสทำวมาถึงอิทธิ
บาททั้ง ๔ นี้ด้วยแล้ว คือดังที่ตรัสไว้ว่า ยังฉันทะคือความพอใจ
ให้เกิดขึ้น พยายามเริ่มความเพียร ประคองจิตตั้งความเพียร
ขึ้นมา ในการระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ในการละ
บาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ในการยังกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ใน
การรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว และปฏิบัติเพิ่มเติมให้บริบูรณ์

เพราะฉะนั้น ครั้นตรัสสัมมัตตปธาน ๔ และมีทำวมาถึงอิทธิบาท อันเป็นอุปการธรรมในการปฏิบัติสัมมัตตปธานทั้ง ๔ นั้น ด้วยแล้ว จึงมาตรัสถึงหมวดอิทธิบาท ๔ นี้ และก็ได้อรรถว่า ประกอบด้วย ความประกอบปธานะทั้ง ๔ นั้น ที่ตรัสว่า ปธานะสังขาระ ความประกอบความเพียร ด้วยสมาธิที่มีฉันทะวิริยะจิตตะวิมังสาให้บังเกิดขึ้น

เพราะฉะนั้น เมื่อแสดงความให้เนื่องกันแล้วจึงกล่าวได้ว่า อิทธิบาทดังที่ตรัสไว้นี้เป็นเหตุให้ประกอบปธานะ คือ สัมมัตตปธานทั้ง ๔ นั้นสำเร็จขึ้นได้ และความต้องการของอิทธิบาทในที่นี้ก็คือว่า เป็นเหตุให้ประกอบความเพียร อันเป็น สัมมัตตปธานทั้ง ๔ นั้นได้สำเร็จ

โดยอาศัยฉันทะสมาธิ วิริยะสมาธิ จิตตะสมาธิ วิมังสาสมาธิ คือสมาธิที่มีฉันทะวิริยะจิตตะวิมังสายังให้บังเกิดขึ้น

และเมื่อกล่าวจำเพาะสมาธิก็กล่าวได้ว่า ในการประกอบความเพียรอันเป็นสัมมัตตปธานทั้ง ๔ นั้น จะต้องมึสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่นเพื่อที่จะประกอบความเพียร เพื่อประกอบความ

เพียรอันเป็นสัมมัตถ์ปธานทั้ง ๔ ข้อนั้น ถ้าขาดสมาธิเสียแล้วความ
ประกอบความเพียรอันเป็นสัมมัตถ์ปธาน ๔ นั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้
เพราะว่าจิตใจนี้ไม่ตั้งเพื่อที่จะทำให้สัมมัตถ์ปธานทั้ง ๔ นี้บังเกิด
ขึ้น คือจิตนี้ไม่ตั้งมั่นในอันที่จะระมัดระวัง อันเรียกว่า สังวร
ปธาน ในอันที่จะละ อันเรียกว่า ปหานปธาน ในอันที่จะปฏิบัติ
ให้มีให้เป็นขึ้น อันเรียกว่า ภาวนापธาน ในอันที่จะรักษากุศล
ธรรมที่บังเกิดขึ้นไว้ไม่ให้เสื่อม และให้เพิ่มเติมให้สมบูรณ์ จึง
ต้องมีสมาธิคือความตั้งจิตมั่นในอันที่จะประกอบความเพียร
สมาธิในที่นี้จึงมีความหมายว่าความตั้งจิตมั่นที่จะประกอบ
ความเพียรทั้ง ๔ ข้อนั้น ไม่เปลี่ยนจิตเป็นอย่างอื่น

เพราะฉะนั้น จึงไม่หมายถึงการที่มานั่งปฏิบัติ ภาวนาอย่าง
ใดอย่างหนึ่ง อย่างที่เรียกว่าทำสมาธิกันทั่วๆ ไป แต่หมายเอาถึง
ความที่ตั้งจิตมั่นในอันที่จะประกอบความเพียร เมื่อมีความตั้ง
จิตมั่นตั้งนี้แล้ว การประกอบความเพียรอันเป็นสัมมัตถ์ปธานทั้ง
๔ ซึ่งตรัสเรียกในหมวดอิทธิบาทนี้ว่า ปธานสังขาร ปรงแต่
ความเพียร หรือประกอบความเพียร จึงจะบังเกิดขึ้นได้ แต่ว่า

สมาธินั้นก็จำต้องอาศัยความมีฉันทะวิริยะจิตตะวิมังสาทั้ง ๔
ข้อนี้

มาทำให้บังเกิดเป็นสมาธิขึ้น ถ้าขาดทั้ง ๔ ข้อนี้ สมาธิคือ
ความตั้งจิตมั่นในอันที่จะประกอบความเพียรก็ไม่บังเกิด

เพราะฉะนั้น ธรรมะทั้ง ๔ ข้อนี้จึงมีความสำคัญ อันจะเป็น
อุปการะแก่ความประกอบความเพียรทั้ง ๔ หากว่าจะกล่าวให้
เนื่องกันมาจาก**สติปัฏฐาน** ก็กล่าวได้ว่า สติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้น
เป็นข้อธรรมที่เป็นที่ตั้งของความปฏิบัติตั้งสติ เป็นหลักในการ
ปฏิบัติธรรมทางจิต หรือว่าจิตตภาวนา เป็นข้อปฏิบัติทางจิต
ภาวนาที่เป็นตัวหลัก หลักสำคัญ แต่ว่าจะต้องอาศัยอุปการะ
ธรรมคือสัมมัปปธาน ๔ มาเป็นเครื่องอุปการะ ให้การปฏิบัติใน
สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้บังเกิดขึ้น เป็นไป และก้าวหน้า จนกระทั่ง
สำเร็จเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ขึ้นได้

และสัมมัปปธานทั้ง ๔ นี้แล้ว ก็ต้องมีอิทธิบาททั้ง ๔ นี้เป็น
อุปการะ ถ้าขาดสัมมัปปธาน ๔ สติปัฏฐานก็มีไม่ได้ จึงต้องมี
สัมมัปปธาน ๔ ช่วย ถ้าขาดอิทธิบาททั้ง ๔ สัมมัปปธานทั้ง ๔ ก็

มีไม่ได้ จะต้องมียุทธินิพาท ๔ ช่วย คือจะต้องมี**ฉันทะ**คือความ
พอใจในความประกอบความเพียร รักที่จะประกอบความเพียร
ไม่เกลียดความประกอบความเพียร ไม่รังเกียจความประกอบ
ความเพียร ไม่เฉยๆ ต่อความประกอบความเพียร ต้องมีความ
พอใจความรักที่จะประกอบความเพียร ข้อ ๑

ต้องมี**วิริยะ**คือความเพียร คือความกล้าที่จะประกอบความ
เพียร วิริยะนั้นแปลว่าความกล้า และวิริยะคือความกล้านี้ก็
ตรงกันข้ามกับความไม่กล้า คือความย่อหย่อน อันหมายถึง
ความเกียจคร้าน จะต้องมีความไม่เกียจคร้าน

ความขยันลุกขึ้นประกอบความเพียร ก็คือมีจิตใจที่กล้าที่
แข็ง ในอันที่จะประกอบกระทำความเพียรนั่นเอง ข้อ ๑

ต้องมี**จิตตะ**คือมีจิต จิตที่ตั้งคือเอาใจใส่ดูแล จิตใจไม่
ทอดทิ้งแต่จิตใจตั้งดูแล ถ้าขาดจิตใจตั้งดูแล จิตใจทอดทิ้งแล้ว
ก็เกิดความประกอบความเพียรขึ้นไม่ได้ หรือเกิดขึ้นได้ก็ย่อ
หย่อน เพราะเมื่อไม่มีจิตเข้าประกอบก็เป็นไปไม่ได้ ต้องมีจิตเข้า
ประกอบ จิตต้องตั้งมั่น แน่วแน่ และดูแล ข้อ ๑

ต้องมี**วิมังสา**คือจิตที่ตั้งมั่นนั้นจะต้องดูแล ก็คือต้องมี
วิมังสาคือความใคร่ครวญพิจารณา ให้รู้จักทางและมีใช้ทาง ให้
รู้จักการปฏิบัติที่ตั้งขึ้นได้ หรือไม่ตั้งขึ้นได้ ที่ก้าวหน้าหรือถอย
หลัง ด้วยเหตุอะไร จะต้องรู้ ในการปฏิบัติประกอบความเพียร
ของตน โดยเหตุโดยผล โดยถูกทางโดยผิดทาง อะไรที่เป็นเหตุ
ให้ย่อหย่อนเป็นเหตุให้ผิดทาง ก็ต้องรู้ อะไรที่เป็นเหตุให้ความ
ประกอบความเพียรตั้งอยู่และก้าวหน้า เมื่อถูกทางก็ให้รู้ เพื่อว่า
ความประกอบความเพียรนั้นจะได้ดำเนินขึ้นได้ และเป็นไปโดย
ถูกต้องไม่ผิดทาง

เพราะฉะนั้นทั้ง ๔ ข้อนี้สำคัญทั้งนั้น เพราะในการประกอบ
ความเพียรนั้น จะต้องประสบกับผลที่บังเกิดขึ้นหลายอย่าง เป็น
ผลของกิเลสอันปฏิบัติต่อสัมมัตตธาน คือความประกอบความ
เพียรที่ชอบก็มี เป็นผลของตัวความเพียรก็มี ซึ่งให้ผลปรากฏ
เป็นสุขก็มี เป็นทุกข์ก็มี และบังเกิดความประสพการณ์ในการ
ปฏิบัติ ซึ่งมีเป็นขั้นตอน อาจจะเห็นนั่นเห็นนี่ในภายนอกก็มี
จะต้องมี**วิมังสา**คือความใคร่ครวญพิจารณา ว่าสิ่งที่รู้ที่เห็นใน

ระหว่างปฏิบัตินั้น บางอย่างก็เป็นอุปกิเลส คือเป็นเครื่องเศร้าหมองของปฏิบัติที่ปฏิบัติไปสู่ความตรัสรู้

ถ้าหากว่าขาดปัญญาที่รู้จักก็ไปสำคัญตนว่าเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ บางทีก็ไปเกิดความกลัวเมื่อไปพบนิมิตที่น่ากลัว บางทีก็เกิดความเข้าใจผิดในเมื่อได้ประสบกับปิติสุขต่างๆ ที่บังเกิดขึ้น

ดังที่มีเล่าถึงว่าท่านที่ปฏิบัติธรรมในป่าบางท่าน เมื่อท่านปฏิบัติไปได้รับความรู้และความสุข จิตใจปลอดโปร่งสะอาด ถึงกับร้องขึ้นว่าเราสำเร็จแล้วดังนี้ก็มี และต่อมาเมื่อถึงวันรุ่งขึ้น จึงรู้สึกว่ายังไม่สำเร็จ เพราะในขณะที่จิตบริสุทธิ์สะอาดนั้นรู้สึกเหมือนไม่มีกิเลส แต่เมื่อพ้นจากการปฏิบัตินั้นแล้ว จิตกลับสู่ภาวะปรกตรับอารมณ์ทั้งหลาย จึงรู้ว่ายังมียินดียินร้าย ยังไม่สำเร็จ อย่างนี้ก็มี จึงต้องมีวิมังสาความใคร่ครวญพิจารณาอันเป็นข้อสำคัญ และเมื่อมีทั้ง ๔ ข้อนี้แล้ว ก็ทำให้ได้สมาธิคือความตั้งใจมั่น ในอันที่จะระกอบความเพียร ความระกอบความเพียรจึงบังเกิดขึ้นได้

ดังนั้นแหละจึงกล่าวได้ว่าเป็นอิทธิบาท ซึ่งมีชั้นที่เป็นใหญ่
เรียกว่า**ฉันทาธิบดี** มีวิริยะเป็นใหญ่เรียกว่า**มีริยาธิบดี** มีจิต
ตะเป็นใหญ่เรียกว่า**มีจิตตาธิบดี** มีวิมังสาเป็นใหญ่เรียก
วิมังสาธิบดี ก็จะนำไปได้สมาธิในการประกอบความเพียร แล้ว
ก็ทำให้ประกอบความเพียร ซึ่งเป็นสัมมัปปธานะ นำให้การ
ปฏิบัติในสติปัฏฐานนั้นสำเร็จอิทธิ คือความสำเร็จในการปฏิบัติ
ดังกล่าว

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป

(ถอดเสียงธรรมโดย คุณ อณิศร โพธิทองคำ)

ที่มา: <https://youtu.be/3AaOEfvu5LY>